

Iván T. BEREND, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća. Ekonomski režimi od laissez-fairea do globalizacije*, Mate, Zagreb, 2011., 358 str.

Godine 2011. u izdanju izdavačke kuće Mate d.o.o. objavljena je knjiga mađarskoga povjesničara Ivána Tibora Berenda, stručnjaka za ekonomsku povijest Europe. Knjiga profesora Berenda prikazuje ekonomsku povijest Europe XX. stoljeća s naglaskom na ekonomske sustave koje je Europa iznjedrila tijekom tog turbulentnog stoljeća koje obiluje društvenim i gospodarskim usponima i padovima te velikim tehnološkim razvojem. Publikacija prikazuje korijene i osobine prezentiranih sustava (*laissez-faire*, regulirani tržišni sustav, autoritarni ekonomski dirizizam, netržišni sustav, rast mješovitoga gospodarstva i socijalne države te globalizacija krajem stoljeća). To je prvo djelo prevedeno na hrvatski jezik u čijem su fokusu istraživanja ekonomskih kretanja u Europi XX. stoljeća.

Iván Berend ekonomski je povjesničar koji je objavio velik broj značajnih radova o ekonomskoj povijesti Europe. Neki od najznačajnijih su: *Economic development in East-Central Europe in the 19th and 20th centuries* (1974.), *Underdevelopment and economic growth: studies in Hungarian social and economic history* (1979.), *The European Periphery and Industrialization 1780-1914* (zajedno s Györgyom Ránkijem, 1982.), *Central and Eastern Europe, 1944-1993: Detour from the Periphery to the Periphery* (1996.), *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II* (1998.), *History Derailed: Central and Eastern Europe in the "Long" 19th Century* (2003.), *An economic history of twentieth-century Europe* (2006.), *From the Soviet bloc to the European Union: the economic and social transformation of Central and Eastern Europe since 1973* (2011.). Od navedenih djela na hrvatski su jezik prevedena dva: *Evropska periferija i industrijalizacija* (1996.) i *Ekonomska povijest Europe dvadesetoga stoljeća* (2011.). Hrvatskoj čitalačkoj publici dostupna su Berendova djela na engleskome jeziku, i to prije svega u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, koja ujedno posjeduje i prijevod njegove knjige *Centralna i Istočna Evropa* na crnogorskome jeziku tiskane 2001. u Podgorici.

Knjiga je tematski podijeljena na šest glavnih cjelina: 1. "Laissez-faire sustav Europe i njegovo djelovanje prije Prvoga svjetskog rata"; 2. "Pad laissez-fairea i uspon reguliranoga tržišnog sustava"; 3. "Ekonomski dirizizam u autoritarno-fašističkim režimima"; 4. "Ekonomski sustav središnjega planiranja"; 5. "Mješovito gospodarstvo i socijalna država u integriranoj Zapadnoj Europi poslije Drugoga svjetskog rata"; i 6. "Globalizacija: povratak laissez-faireu?". Osim središnjega dijela sadrži još uvod, bibliografiju, kazalo, 20 okvira (izdvojene priče iz europske ekonomije), 46 slikovnih priloga i 41 tablični prikaz.

Monografija je organizirana tako da prati uspone i padove gospodarskih režima u različitim razdobljima, a ujedno uspoređuje ekonomska kretanja diljem Europe, od Skandinavije do zemalja juga, preko Portugala na zapadu pa sve do Rusije na istoku. Autor analitički obrađuje pitanja vezana uz rast, distribuciju i okruženje te ih povezuje u koherentni narativni okvir. Velik broj tablica (41) koje prate tekst omogućava lakše razumijevanje velikog broja podataka koje Berend iznosi.

Knjiga opisuje Europu kao "laboratorij ekonomskih režima", slijedom čega autor iznosi središnju hipotezu djela: "... vodeći trend dvadesetoga stoljeća bila je postepena sinteza dijametralno oprečnih i oštro konfrontiranih ekonomskih sustava. (...) Ovi su se oprečni režimi međusobno borili da bi na kraju također učili jedan od drugoga. Doživjeli su prema tome, neku vrstu sinteze, kombiniranje elemenata laissez-fairea i regulacije, privatnog i javnog vlasništva, planskih i intervencionističkih sustava" (str. 8.).

Prva cjelina, “*Laissez-faire* sustav Europe i njegovo djelovanje prije Prvoga svjetskog rata” (str. 10. – 41.), započinje uvidom u gospodarsku povijest i ekonomski rast Velike Britanije započet industrijskom revolucijom, njezinim usponom tijekom “dugoga” XIX. stoljeća uvođenjem *laissez-faire* sustava. Po Berendovu mišljenju, bilo je to “... najspektakularnije razdoblje ekonomskih promjena u Europi” (str. 10.). Potom opisuje pojavu i rast novih industrija, koje nastaju kao posljedica otkrića električne energije i obnove transporta (željeznica, tramvajske linije). U nastavku poglavlja europska je ekonomija stavljena u svjetski kontekst, uspoređuje se s ekonomijama ostalih kontinenata i najvećih zemalja te se opisuje imperijalizam pojedinih zapadnoeuropskih zemalja. Vrativši raspravu “u Europu”, Berend opisuje rastući disperzitet unutar same Europe, tj. osjetnu razliku u razvoju gospodarstava, a posljedično i društava, zemalja Zapadne Europe i Skandinavije u odnosu na zemlje Mediterana, Srednje i Istočne Europe, a posebno u usporedbi sa zemljama Pirenejskoga poluotoka i Balkana. Kao glavne uzroke “neuspjeha da napreduje” balkanskih zemalja Berend vidi kulturnu tradiciju, obrazovnu zaostalost i ograničenu resursnu osnovu (str. 34.). Kraj “europskoga stoljeća” dolazi “pojavom” Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i njihovim preuzimanjem položaja vodeće ekonomske sile svijeta.

U drugome poglavlju, “Pad *laissez-faire*a i uspon reguliranoga tržišnog sustava” (str. 42. – 91.), opisano je slabljenje europske ekonomije i osporavanje režima *laissez-faire*a te pojava alternativnih ekonomskih sustava. Cijeli kontinent odustaje od slobodne trgovine i *laissez-faire*ovskoga tržišnog gospodarstva te se okreće protekcionizmu, državnomu intervencionizmu i reguliranomu tržišnom sustavu. Vremensku prekretnicu označava Prvi svjetski rat, koji dovodi do intenziviranja protekcionizma. Rat, promijenjeni ekonomski sustav, preobrazba političkoga ambijenta nakon rata i smanjenje broja stanovnika (između 1914. i 1921., kao posljedica rata, smanjene stope nataliteta i španjolske gripe, Europa je izgubila 50-60 milijuna ljudi) (str. 50.), imali su velik utjecaj na međuratno gospodarstvo. Još je jedna značajka da se povećao broj država sa 26 na 38, broj valuta porastao je s predratnih 14 na 27, a carinske su se granice povećale za 2000 kilometara. Međunarodni ekonomski sustav bio je uništen, nepostojanje ekonomskoga vodstva slabilo je suradnju, održavalo međunarodni ekonomski kaos i povećavalo rizik, a nekadašnje europske zemlje vjerovnici postale su dužnici SAD-a. Periferijske zemlje, kako ih Berend naziva, odnosno nezapadne zemlje uvele su praksu samodovoljnosti, temeljenu na zabrani uvoza i njegovoj zamjeni domaćim proizvodima. Posljednji udarac *laissez-faire* sustavu zadala je Velika depresija početkom 1930-ih: počevši s krizom poljoprivrednoga sektora, proširila se na investicije i kredite koji su igrali važnu ulogu u pomaganju Europi i njezinu razvoju. Slom *laissez-faire* sustava lansirao je na svjetsku scenu teoriju reguliranoga tržišta ili Keynesovu teoriju (britanski ekonomist John Maynard Keynes), koja svoj trijumf doživljava u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Regulirana su tržišta postala pravilo usprkos razlikama između političkih i društvenih sustava, a glavne karakteristike reguliranoga tržišnog sustava bile su slične na cijelome kontinentu. Berend zaključuje: “Centralizirani i strogo regulirani tržišni sustavi, kojima je upravljala država, više-manje su se dobro nosili s krajnjim ratnim naporima i njihovim zahtjevima. Postalo je jasno da samoregulirani, slobodni tržišni sustav ne bi bio u stanju baviti se svim tim zadaćama” (str. 79.). No unatoč općenito sporom ekonomskom rastu, neke su se važne moderne strukturne promjene dogodile u Europi, osobito na Zapadu i u Skandinaviji, gdje je došlo do značajnog pomaka od poljoprivrede k industriji, a većina tzv. periferijskih zemalja zadržala je tradicionalnu poljoprivrednu strukturu – između 50% i 75% zaposlenih ostalo je

raditi u poljoprivredi. Nakon Drugoga svjetskog rata Europa je izgubila vodeću ulogu u svjetskome gospodarstvu.

Treće poglavlje monografije, "Ekonomski dirižizam u autoritarno-fašističkim režimima" (str. 92. – 132.), raspravlja o nacionalističkim režimima i njihovim ekonomskim sustavima u međuratnoj Europi. Ekonomski povjesničari ne slažu se oko toga postoji li uopće "fašistički ekonomski režim". Berend misli da postoji i naziva ga ekonomskim dirižizmom. Regulirani tržišni sustavi u nacionalističkim režimima (Njemačka, Italija, Španjolska i Portugal te u ograničenom obliku u Grčkoj) bili su prošireni u međuratnoj Europi i svi su se temeljili na protekcionizmu i državnom intervencionizmu. Karakterizirao ih je ekstremni ekonomski nacionalizam s apsolutnom kontrolom nad trgovinom i financijama. Berend opisuje njihovu postupnu genezu od početka 1920-ih i prvih intervencija u poljoprivredi pa do kulminacije sustava početkom 1940-ih, kada države odlučuju o svakom segmentu društva i gospodarstva. Ekonomski je dirižizam znatno utjecao na gospodarstva autoritarnih zemalja, koje bilježe znatno veći rast od većine zapadnoeuropskih zemalja. Berend smatra da je ekonomski dirižizam "sustav najagresivnije orijentiran na rast, koji nije oklijevao služiti se diktatorskim mjerama za domaću uporabu, i na međunarodnom je planu nametao ekonomsku suradnju podređenih zemalja. Ostvarenje samodovoljnosti, nemoguće u nacionalnom okviru, postavljeno je kao cilj u proširenoj, politički pridruženoj i podređenoj regiji. Veliko područje kontrolirane suradnje, regionalna ili sveeuropska nametnuta ekonomska integracija, bila je u planovima i djelomično u praksi stvarno ekspanzionističkih autoritarnih režima" (str. 129.).

Četvrta cjelina publikacije, "Ekonomski sustav središnjega planiranja" (str. 133. – 189.), u središte istraživanja stavlja "najekstremniju inačicu ekonomskog dirižizma" – sustav središnjega planiranja. Riječ je o etatističkome i intervencionističkome sustavu, o državno-socijalističkome planiranom gospodarstvu koje je ukinulo privatno vlasništvo, tržišni mehanizam, ulogu tržišnih cijena i ulogu ponude i potražnje. Po Berendovu mišljenju, riječ je o sustavu barem djelomično rođenom iz teorije, i to one Karla Marxa. Autor opisuje nastanak marksističke teorije i njezinu evoluciju, te primjenu u Sovjetskome Savezu. Detaljno opisuje razvoj sovjetskoga gospodarstva, industrijalizaciju, NEP (nova ekonomska politika) i petogodišnje planove koji su doveli do velikog rasta, za koji Berend smatra da je rezultat "koncentriranih napora, temeljenih na režimu modernizacijske diktature, koja je forsirala akumulaciju kapitala i socijalnu mobilnost, obrazovnu revoluciju, središnje planiranje i pripremu za rat – drugim riječima, konzistentnu politiku i institucije brzoga rasta" (str. 149.). Drugi svjetski rat, poratna zbivanja i Hladni rat promijenili su političku, društvenu i gospodarsku kartu Europe. "Spuštanjem" željezne zavjese Europa je gospodarski podijeljena na kapitalističku Zapadnu (čija se obnova temeljila na Marshallovu planu) i socijalističku Istočnu (osnovan je Kominform radi bolje "koordinacije aktivnosti komunističkih stranaka" i borbe protiv "imperijalističkog ekspanzionizma", stvoren je ekonomski sustav po uzoru na onaj u Sovjetskome Savezu). Stvorene su organizacije natjecanja Zapada i Istoka: NATO nasuprot Varšavskom paktu, Europska ekonomska zajednica nasuprot Savjetu za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV). Ekonomski dirižizam – "politika forsiranog investiranja i industrijalizacije brutalno je i korjenito preobrazila tradicionalna, u većini slučajeva predindustrijska društva regije. Milijuni obeskorijenjenih seljaka napustili su selo i prešli na gradska, industrijska radna mjesta. Ranije seljačka društva – dvije trećine do triju četvrtina stanovništva živjele su na selu prije Drugoga svjetskog rata – postala su tijekom jedne generacije urbanizirana društva u kojima su većinu činili

radnici plavih ovratnika. Tijekom najmanje dva desetljeća velika je socijalna mobilnost stvorila moderniju društvenu strukturu. Srednja i Istočna Europa je konačno slijedila društvenu preobrazbu postindustrijske revolucije na Zapadu. Drastično eliminiranje stare elite bilo je popraćeno jakim ekonomskim ujedinjavanjem društva. Tradicionalno hijerarhijsko, polarizirano klasno društvo zamijenjeno je homogenim društvom koje je uništilo gotovo kastinske socijalne razlike” (str. 169.). Uspon ekonomski diriziranih država zaustavljen je naftnim krizama 1973. i 1980. te njihovim izlaskom na svjetsko tržište i nadmetanjem s industrijski razvijenijim zemljama, a pad njihovih gospodarstava započinje početkom 1980-ih. Vrhunac krize dosegnut je početkom 1990-ih, kada je inflacija u nekim zemljama bila 9000% (Jugoslavija), stopa siromaštva povećala se sa 1-3% na 25%, nezaposlenost koja je (službeno) bila 0% porasla je na 13-20%, a u nekim zemljama i 40-50% (Jugoslavija). Rušenjem komunističkih vlasti početkom 1990-ih i prelaskom na demokratski sustav te uvođenjem kapitalizma umjesto ekonomskog dirizizma, zemlje Srednje i Istočne Europe prolaze svoj ponovni rast i smanjuju jaz u zaostalosti za zemljama Zapadne Europe.

Peti dio knjige, “Mješovito gospodarstvo i socijalna država u integriranoj Zapadnoj Europi poslije Drugoga svjetskog rata” (str. 190. – 262.), opisuje “nov konzistentni ekonomski sustav” Zapadne Europe, gdje se kao jedan od glavnih elemenata raspoznaje državni intervencionizam. Državni intervencionizam nije nova pojava u Zapadnoj Europi, on je bio obilježje reguliranoga tržišnog gospodarstva u međuratnome razdoblju, no nakon Drugoga svjetskog rata postaje složeniji te je, osim anticikličkih mjera, subvencija, vanjskotrgovinskih i monetarnih regulacija, doveo do utemeljivanja jakoga državnog sektora gospodarstva, često kombiniranog s planiranjem. Poslijeratna mješovita gospodarstva djelovala su u korporativnome društvenom okružju, temeljenom na demokratskome sustavu u kojemu država više nije bila “... nešto vanjsko, nego integrativni, stabilizirajući faktor, dio produktivnoga tržišnoga gospodarstva koje se samo ispravljalo” (str. 191.). Poslijeratna Zapadna Europa izgradila je socijalnu državu primjenjivanjem i razvijanjem politike i institucija socijalne skrbi te stvaranjem neusporedivo zrelog i kompleksnog sustava socijalne skrbi s reinterpretacijom građanskih prava (osim političkih prava, prirodnim pravima građana drže se zaposlenost i socijalna sigurnost). Poslijeratna Zapadna Europa između 1950. i 1973. doživljava “zapanjujući” ekonomski rast, pojedine države ostvaruju godišnju stopu rasta i do 4 puta veću u odnosu na razdoblje između 1913. i 1950. godine. BDP po glavi stanovnika povećao se za gotovo 250% u četvrt stoljeća.

U srpnju 1944. uspostavljen je u Bretton Woodsu novi međunarodni financijski sustav: osnovan je Međunarodni monetarni fond (MMF) za multilateralni sustav plaćanja temeljen na konvertibilnim valutama i stabilnim deviznim tečajevima, te je osnovana Svjetska banka, a u sklopu nje i Međunarodna banka za obnovu i razvoj. U poslijeratnoj Zapadnoj Europi najprije dolazi do osnivanja carinskih unija (Benelux), a potom i ekonomskih unija (Benelux, Francuska i Italija). Godine 1952. osnovana je Europska zajednica za ugljen i čelik, koju čine zemlje Beneluxa, Njemačka, Italija i Francuska, a 1957. navedene zemlje potpisuju Rimski ugovor, koji postavlja temelj za Europsku ekonomsku zajednicu i čini preteču današnje Europske unije. Kao element političke rekonstrukcije i promjena politike, Europa postupno završava svoju stoljećima dugu kolonijalnu vladavinu, na temelju koje je crpila sirovine i jeftinu radnu snagu, a kolonije koristila kao tržište za svoje proizvode. Sumirajući analizirano razdoblje, Berend zaključuje: “Razvojni trend Europe bio je tijesno povezan sa spektakularnim i

dotad neviđenim procesom ekonomske integracije Zapadne Europe, koji je postao odlučujući faktor međeuropskoga ekonomskog restrukturiranja. Obnova staroga kontinenta osnažena je stvaranjem Europske zajednice i zatim formiranjem Europske unije. Europa je izvukla pouke iz svoje tragedije u dvadesetome stoljeću, dva svjetska rata i ubijanje desetaka milijuna Europljana, međuratnih desetljeća neprijateljstva, uspona ekstremističkih režima i tragične ekonomske krize. Stvaranje organiziranoga međunarodnoga monetarnog sustava, državna intervencija i socijalna solidarnost bile su posljedice tih teških lekcija” (str. 197.).

Šesto, ujedno posljednje poglavlje, “Globalizacija: povratak *laissez-faireu*?” (str. 263. – 326.), opisuje “novi trend u svjetskome gospodarstvu” koji se pojavio u posljednja tri desetljeća XX. stoljeća – riječ je o globalizaciji. Globalizacija se odvijala paralelno s pojavom neoliberalne ekonomije, individualizma *laissez-fairea* i postmodernoga kulturnog nihilizma, a dovela je i do rušenja brettonwoodskoga sustava počevši od 1971., kada je američki predsjednik Nixon ukinuo fiksni devizni tečaj i uveo promjenjivi tečaj za dolar. Od sredine 1970-ih dolazi do znatnog rasta svjetske trgovine, svjetski se izvoz povećao sa 0,3 bilijuna dolara 1950. na 1,7 bilijuna dolara 1973., a krajem stoljeća iznosio je 5,8 bilijuna dolara. Strana su se investiranja višestruko povećala, devizne su transakcije 1973. iznosile 15 milijardi dolara dnevno, a 1995. dosegnule su 1,3 bilijuna dolara dnevno. Međunarodni su bankovni zajmovi 1964. iznosili samo 0,7% svjetskoga proizvoda, a početkom 1990-ih imali su udio od 16%.

U Europi je globalizacija praćena završetkom njezine političke podijeljenosti i slomom autoritarnih diktatura u južnim i istočnim periferijama. Europa je 1990-ih postala homogeni krajolik višestranačkih demokracija s privatno-tržišnim gospodarstvima. Zapadna je Europa, koristeći slobodno kretanje faktora proizvodnje, transfer tehnologije i izvozne mogućnosti na integriranom europskom i globaliziranom svjetskom tržištu, pripadala najglobaliziranijem dijelu svijeta. Globalizacija je donijela novi zamah stalnim i bržim strukturnim promjenama. “Nestajanje” poljoprivrednoga stanovništva, deindustrijalizacija i revolucija uslužnih djelatnosti, procesi koji su započeli tijekom prethodnih desetljeća, globalizacijom su dobili puni zamah. Poljoprivredno se stanovništvo 15 zemalja Europske unije smanjilo sa 13,5% 1970. na 4,6% 1990. godine. Industrijsko se stanovništvo također smanjilo tijekom posljednja tri desetljeća stoljeća, sa 41,1% na 29,1%. Europske su zemlje tijekom posljednja četiri desetljeća doživjele potpunu “revoluciju uslužnih djelatnosti”, zaposlenost se u tom sektoru povećala sa 45% na 66,4%. Globalizirano, neregulirano svjetsko gospodarstvo smatra postojanje socijalne države problemom koji bi trebalo smanjiti na najmanju moguću mjeru ili u konačnici ukinuti. No europske države sve do početka XXI. stoljeća nisu smanjivale socijalna izdavanja, štoviše, u nekim su se i povećala (Irska, Francuska, Italija...). Ali XXI. stoljeće stavlja socijalnu državu na kušnju (povišenje dobi umirovljenja, socijalna pomoć, porodiljne naknade...) i, po Berendovu mišljenju, socijalna država “ako opstane, sigurno će biti drugačija od one koju su poznavali ljudi dvadesetoga stoljeća” (str. 304.).

Prezentirana publikacija izvanredan je komparativni pregled ekonomske povijesti Europe, njezina rasta, učinkovitosti, ali i posrtaanja uzrokovanih dvama svjetskim ratovima i gospodarskim krizama, te pripadajućega ideološkog, političkog i institucionalnog okvira unutar kojeg se Europa nalazila u pojedinom razdoblju. Tematika knjige uvelike nadilazi ekonomsku povijest i pitanja vezana uz nju, značajno zadire u političku i društvenu povijest Europe, dovodeći je u korelaciju s ekonomskim pitanjima, da bi u konačnici povezujući sve u jednu cjelinu ispričala priču o društvenome i gospo-

darskome razvoju Europe u XX. stoljeću. Ova je monografija zbog sveobuhvatnosti teme nezaobilazna literatura za proučavanje ekonomske, ali i društvene i političke povijesti Europe, a kao njezina integralnoga dijela i Hrvatske.

LIDIJA BENCETIĆ

Bojan B. DIMITRIJEVIĆ, *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo 1942. – 1992.*, Institut za savremenu istoriju, Medija centar “Odbrana”, Beograd, 2012., treće izmijenjeno izdanje, 438 str.

Problematika istraživanja vojne povijesti Jugoslavenske narodne armije (JNA) leži u tome što je većina građe nedostupna. Dio arhivske građe nalazi se u arhivima država nastalih raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Ipak, najveći je dio u posjedu raznih arhiva na području Republike Srbije. Većina građe u srbijanskim arhivima označena je stupnjem tajnosti i kao takva nedostupna za istraživanje većini autora. Unatoč nedostupnosti dijela arhivske građe, postoji grupa autora koji sustavno i bez ideološkoga pristupa istražuju problematiku vezanu uz JNA i njezine sastavnice. Toj grupi pripada i Bojan B. Dimitrijević, povjesničar srednje generacije srbijanskih povjesničara.

Autor je knjigu napisao na temelju izvornog arhivskog i muzejskog gradiva kojem je imao pristup dok je radio u srbijanskome Ministarstvu obrane. Gradivo korišteno prilikom pisanja knjige pronašao je u Arhivu Jugoslavije, Arhivu Saveznog ministarstva vanjskih poslova, Vojnom arhivu u Beogradu, Muzeju jugoslavenskog ratnog zrakoplovstva i Muzeju jugoslavenskog zrakoplovstva. Knjiga je pisana kronološki, što najbolje prikazuje sve dionice razvoja Jugoslavenskog ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane (JRZ i PZO). Unatoč obilju podataka koje donosi, iako je zrakoplovstvo izrazito tehnički rod oružanih snaga, knjiga je razumljiva ne samo stručnom nego i širem dijelu čitateljstva. Razvoj JRZ i PZO u knjizi je stavljen u širi društveno-politički kontekst. Autor zaključuje da je JRZ i PZO kao jedna od sastavnica JNA imao utjecaj na cjelokupan društveni razvoj u SFRJ. Djelatnosti vezane uz JRZ i PZO visoko su tehnološke djelatnosti koje su obrazovale pojedince i samim tim unapređivale društvo. Razvoj JRZ i PZO pratio je i tehnološki napredak industrijskoga kompleksa SFRJ. Zbog dramatičnog napretka zrakoplovne tehnologije i tehnički sve savršenijih i ubojitijih zrakoplova, JRZ i PZO imao je i značajnu ulogu u jugoslavenskoj vojnoj doktrini kao sredstvo odvratanja. Napredno zrakoplovstvo postalo je izraz tehnološke razine i snage SFRJ. Autor sustavno promatra ne samo strategiju, doktrinu i ustroj JRZ i PZO nego se spušta sve do razine taktičkih postrojbi i analizira njihove letачke i bojne sposobnosti.

Autor je iznio uvjerljive dokaze koji prikazuju koliko su JNA i jugoslavensko društvo bili međusobno povezani. Ako je društvo napredovalo u ekonomsko-socijalnome pogledu, napredovala je i JNA. Onog trenutka kada je jugoslavenska ekonomija zapala u krizu, JNA je kriza najteže pogodila jer što su oružane snage, pogotovo ratno zrakoplovstvo, bile tehnički naprednije, to je njihovo financiranje zahtijevalo sve više novca, kojeg nije bilo.

Knjiga se sastoji od uvoda, sedam poglavlja i priloga. Prvo poglavlje, pod naslovom “Nastanak i razvoj partizanskog vazduhoplovstva” (str. 13. – 40.), bavi se nastankom, razvojem, ustrojem i teškoćama u djelovanju partizanskoga zrakoplovstva u razdoblju 1942. – 1945. godine. Cijelo prvo poglavlje uvod je na temelju do sada objavljene literature vezane uz partizansko zrakoplovstvo. Drugo poglavlje, “Mirnodopska iskušnja” (str. 45. – 94.), bavi se razdobljem 1945. – 1951. godine. Obrađen je preustroj JRZ i PZO iz ratnoga